

BERNÁTH GÁBOR – MESSING VERA¹

ROMÁKKAL BESZÉLGETVE A MÉDIÁRÓL
ELLENÁLLNI A HATALOM ÉRTELMEZÉSÉNEK

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2017.2.22

ABSZTRAKT

Az alábbi tanulmány a magyarországi romák média-ábrázolásaival kapcsolatos kutatásaink sorába illeszkedik. Bár a roma médiaképet sokan és régóta vizsgálják, ritkán készülnek olyan elemzések, amelyek során a romák maguk reflektálnak e médiaképre. Ezzel a kutatással² (és írással) ezt a hiányt igyekszünk pótolni: kiválasztott filmrészletek kapcsán szerveztünk négy fókuszcsoportos beszélgetést. Elemzésünkben bemutatjuk, hogy a romák társadalmi státusztól vagy az aktuális élethelyzettől függetlenül éberrel figyelik és értik a manipulatív beállításokat. Rutinszerűen dekódolják azokat a képi és nyelvi eljárásokat, amelyekkel a média egy része, miközben a romákról beszél, megnevezésüket kerülve azonosítja a közösségeket. Vonakodnak elismerni azok tekintélyét, akik kétes legitimitást szerezve a „romákat” képviselve nyilvánulnak meg, miközben kritikusak azokkal a véleményekkel szemben, amelyeket ezek a tekintélyek olykor általánosító, a többségi előítéleteket kiszolgáló módon megfogalmaznak. Az eredményeket az identitás-elméletek és a média identitásra vonatkozó hatását leíró szakirodalmak keretei alapján értelmezzük.

Kulcsszavak: roma médiakép, percepció, identitás, hatalom

1 Bernáth Gábor: médiakutató. Messing Vera: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet és Közép-Európai Egyetem Center for Policy Studies.

2 Az elemzés a Roma médiakép 1988–2015 c. kutatás alapján készült, melyet az OTKA (K113250) támogatott.

CONVERSATION WITH ROMA COMMUNITIES ON MEDIA-IMAGE: RESISTING THE INTERPRETATION OF POWER

ABSTRACT

Our paper follows up on a piece of research that we conducted about the media representation of Roma in Hungary in the past decade. Although several research studies and publications discuss the media coverage of Roma, there are still very few studies that focus on the perception of this image by the Roma themselves. With this study (and paper) we aim to fill this gap. We organized focus group discussions with a Roma media audience and used cuts from mainstream media news to discuss their experiences, feelings and reactions to such news. In our analysis we will demonstrate that regardless of their social status or actual life circumstances, the Roma are consciously responding to manipulative media coverage of their communities. They routinely decode those narrative and visual representations by which the mainstream media regularly identifies their communities without acknowledging the ethnic bias of the news. They are reluctant to accept the legitimacy of those who claim to represent “the Roma” without being elected to do so, while they are also critical about the claims these self-appointed authorities, like Roma experts, or representatives make while replicating the ethnic majority’s stereotypes about the Roma. We explain the results of the research using the framework of identity theories and academic literature discussing the media’s role in constructing identities.

Keywords: media coverage of the Roma, perception of media image, identity, power and authority

ROMÁKKAL BESZÉLGETVE A MÉDIÁRÓL ELLENÁLLNI A HATALOM ÉRTELMEZÉSÉNEK

1. BEVEZETÉS

Közel két évtizede vizsgáljuk a romák médiabemutatását, e médiakép sajátosságait és e sajátosságok okait (Bernáth–Messing 1998, 1999, 2001, 2002, 2012, 2013). Tucatnyi publikációnk elemezte a média tartalmait, narratív és vizuális elemeit, azokat a struktúrákat, amelyek e médiaképet befolyásolják; interjúkutatást készítettünk szerkesztőkkel és olyan roma civilekkel, újságírókkal, akik e médiakép módosításán dolgoznak. A két évtized alatt azonban csak egyszer, egy sorozatban megjelenő roma szereplő kapcsán végeztünk olyan vizsgálatot, amely e médiakép percepcióját és különösen a roma nézők értelmezéseit vizsgálta (Bernáth–Messing 2001). Pedig fontos eleme a társadalmi valóságnak az is, hogy e médiakép hogyan hat a romák önképére, milyen érzéseket és reakciókat hív elő, és hogyan épül be e percepció a romák identitásába. E célból szerveztünk fókuszcsoportokat roma közösségekben, ahol olyan filmrészletek kapcsán beszélgettünk, amelyek korántsem egyedülálló, de bizonyos szempontból sarkos példáit jelentik a romák média-bemutatásának, és amelyekben az egyes közösségek mindennapjait közvetlen vagy áttételesen befolyásolni képes hatalmak és tekintélyek mondtak valamit a romákról. Írásunk célja tehát, hogy a roma médiakép közvetlen érintettjei – a romák – véleményét adjuk közre, minél direktebb módon, minél kevesebb magyarázattal. Ez indokolja, hogy a szövegben sok idézetet teszünk közzé, ezeket természetesen tematikusan csoportosítva, szerkesztve, de minél rövidebben magyarázva tesszük.

Írásunkban először a tanulmány elméleti kereteit vázoljuk, majd bemutatjuk a megállapításaink forrását jelentő fókuszcsoportok összetételét és a beszélgetések témáit. Az eredmények bemutatását a személyes élmények összegezésével kezdjük, majd a médiaképpel kapcsolatos percepciókat vizsgáljuk a fókuszcsoportokban levetített filmrészletekre adott nézői reakciók bemutatásával. A három alfejezet mindegyike az egy-egy filmrészlet kapcsán előhívott reakciókat mutatja be. A konklúzió az eredményeket nemzetközi elméletek kereteiben értelmezi.

2. ELMÉLETI KERETEK

A kisebbségek véleménye saját médiaképük kapcsán mindezidáig meglehetősen kevesek által kutatott téma volt. A rendelkezésre álló kutatások azonban megállapítják (Ross 2001, Tsagarousianou 2001, Gillespie 1995) hogy *„Európai államok egész sorában [...] elégedetlenek az etnikai kisebbségi közösségek a róluk sugározott médiaképpel kapcsolatban [...]; legfőképp a kirekesztettséget, a mellőzöttséget és a velük kapcsolatos félreértelmezéseket sérelmezték”* (Devroe 2004).

Az elemzés során az identitás-elméleteket és a média identitásra vonatkozó hatását leíró szakirodalmat használjuk inkább, mintsem az általános médiahatás-elméleteket (úgy mint a média napirend alakító hatásáról, keretező hatásáról szóló, vagy az érték-kultivációs elméletek). Ennek oka, hogy a médiahatás-elméletek álta-

lánosságban és egyoldalúan beszélnek a médiakép és a néző közötti viszonyról, vagyis minden nézőre vonatkozóan, valamint egyirányú – a média hat a nézőkre – befolyást írnak le. Ezzel szemben mi olyan elméletekre támaszkodtunk, amelyek szerint az identitás mindig interakcióban alakul, amely során a jelentések és a jelenlét formáit birtokló az elnyomottak önképét is befolyásolják. Ez a mások mellett Frederik Barth-ra (1969, 1996) és Richard Jenkinsre (1997) támaszkodó tradíció az elismerés politikájának is egyik alapvetése: „*identitásunkat részben az elismerés vagy annak hiánya alakítja [...] Az el nem ismerés, vagy félreismerés valós sérelmet és sérülést okozhat, az elnyomás egy formája lehet, egy fals, eltorzított és lefokozott létezés módba börtönözve be valakit*” (Taylor 1997: 25). Sőt, e vélelmek belsővé tétele e csoportok elnyomásának egyik leghatékonyabb eszközévé válhat.

A belsővé tett előítéletektől az ellen-előítéleteken át az önegzotizálásig (Kovalcsik–Réger 1995) egy közösség sokféle választ adhat egy olyan helyzetre, amelyben méltóságát sértő képekkel találkozik. Nyilván nem is tud egyetlen választ adni – a kutatások bizonyos reakciók elterjedtségét tudják vizsgálni, míg mások a különböző interpretációs és válasz-mintázatok leírásához járulhatnak hozzá. Előbbire példa egy 2001-ben végzett kutatásunk (Bernáth–Messing 2001), amely, hasonlóan számos amerikai vizsgálathoz (Kamalipour and Carilli 1998, Lee et al. 2009), a belsővé tett sztereotípiák számos elemét kimutatta a médiaképpel kapcsolatos véleményekben.

A másik kiindulópont az, hogy a médiahatások nem direkték és egyszálúak: ebben Stuart Hallt (1977) követve hangsúlyozzuk az ellenzéki és a vélt jelentésekkel szemben kritikus értelmezések lehetőségét. Az elemzés során bemutatjuk, hogy a romák korántsem csak romaként tekintenek magukra, hanem többes, és a helyzettől függően is erősebb vagy gyengébb identitás-mintázatok rajzolódnak ki, amit gyakran nem tekintünk evidensnek egy kisebbségi csoporttal kapcsolatban. Ez összhangban áll a romák identitásának sokszínűségét és ezen identitások helyzetfüggőségét bemutató empirikus kutatások következtetéseivel is (Brubaker 2004, Durst 2011, Csepeli–Simon 2004, Kézdi–Simonovits 2016, Rughinis 2009). Még ha a hasonló fókuszcsoportos vizsgálatok alapján az etnikai csoportokban Európa-szerte általános is az elégedetlenség a kisebbségek média-bemutatása kapcsán, a „leválás”, ellenértelmezés, ellenérvelés mintázatai szerintünk legalább ennyire fontosak.

Elemzésünk harmadik elméleti keretét Jenkins (1997) tanulmánya/munkássága adja, mely szerint az etnikai és szociális identitás kialakításában mindig szerepet játszik a hatalom és az autoritás. A ránk osztott szerep elfogadása sokféle motivációból táplálkozhat, például abból, hogy egybeesik az önképünkkel, vagy abból, hogy elfogadjuk annak legitimitását, vagy végső esetben abból, hogy beletörődünk a másik hatalmába.

3. A FÓKUSZCSONPORTOK: RÉSZTVEVŐK ÉS TÉMÁK

2015 őszén összesen négy fókuszcsoportos beszélgetést szerveztünk. A csoportok megszervezésének szempontja volt, hogy legyen a résztvevők között társadalmi és fizikai kirekesztésben élő és integrálódott, alacsony és magas végzettségű, vidéki és budapesti, valamint az, hogy egy külső támogató szervezet vagy egy aktuális helyi konfliktus médiatudatosságra való esetleges befolyását is láthassuk. A négy csoportból kettőben fiatal roma egyetemistákkal beszélgettünk a *Romaversitas Alapítvány* segítségével. A másik két csoport tagjai szegregált falusi környezetben élnek: az egyik csoport-beszélgetést Bagon szerveztük, ahol a legutóbbi időig az

ország egyik legkirekesztettebb roma közössége élt, ám néhány évvel ezelőtt egy innovatív civil segítő csapat, a Bagázs kezdett együttműködni a helyi közösséggel. A negyedik fókuszcsoporthoz a Miskolc ún. Számozott utcáiban lakókkal készítettük, a kilakoltatási hullám kellős közepén, amikor a résztvevők közül sem tudták sokan, hogy maradhatnak-e a lakásukban. A fókuszcsoporthoz 10–12-en vettek részt, mind a miskolci, mind a bagi csoportban többségben voltak a nők, míg az egyetemisták esetében – akik egyébként a tanítóképzőtől a műszaki tanulmányokig át nagyon változatos képzési területekről, és a kis falvaktól a fővárosig terjedő háttérből érkeztek – ezek az arányok nagyjából kiegyenlítették voltak. A beszélgetések során egy rövid, a médiával kapcsolatos tapasztalatokat és véleményeket feltáró beszélgetés után három filmrészletet mutattunk be.

A fókuszcsoporthoz készített beszélgetéseink apropóját jelentő filmrészletek kiválasztásánál törekedtünk arra, hogy azokban nagyon különböző hatalmak és tekintélyek beállításai tükröződjenek. A filmek keresésekor nem a reprezentativitásra törekedtünk, nem a roma médiakép egészére jellemzőnek gondolt képeket kerestünk, hanem bizonyos média-eljárásokra és az ezekre adott válaszokra koncentráltunk. Ebben az értelemben a kutatás nem a médiaképpel kapcsolatos általános véleményt próbálta feltárni, hanem azt, hogy egymástól több szempontból eltérő roma közösségek miként reagálnak hatalmi helyzetekre:

- a helyi önkormányzat diskurzusára, amely korántsem csak Miskolcra, és nem is kizárólag Magyarországra jellemző,³
- egy helyi családsegítő, illetve
- különböző, a roma közösség szószólójaként beállított roma tekintélyek megszólalásaira.

Az egyik filmrészlet a miskolci városi televízió tudósítása⁴ volt a telepfelszámolásnak nevezett kilakoltatásokról (amely kapcsán nem utolsósorban az EBESZ is tiltakozott), amelyben a helyi önkormányzatnak és médiájának hatalmi diskurzusa jelent meg. Ebben a legszegényebb, kiszolgáltatott és stigmatizált, többségében, de nem kizárólag romák lakta telep felszámolását mutatták be és legitimálták narratív és vizuális elemekkel. A második bejátszás egy országos kereskedelmi televízió riportja⁵ volt arról, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében sok csecsemőt állami gondoskodásba vesznek már születésekor. A riportban a helyi családsegítő elkalauzolta a stábot egy olyan család lakásába, ahova a gyermekvédelem – a nem megfelelő körülményekre hivatkozva – nem engedte haza az újszülött csecsemőt. A belső terekben, fürdőszobában is forgatva – a családot magát megszólalni sem engedve – mutatták be a nyomorúságos körülményeket. Ebben a filmrészletben a terepen dolgozó, tudásból és tapasztalatból adódó tekintélyt mozgósító szociális szakember hatalmára adott reakciókra voltunk leginkább kíváncsiak. A harmadik filmrészlet⁶ az M1-en sugárzott riportfilm volt, amelyben pozíciójukat különböző forrásból merítő roma „tekintélyek” mondtak véleményt a többség és a roma közösség konfliktusos viszonyáról. Arra voltunk kíváncsiak, hogy olyan roma tekintélyek véleményét, amelyeket a média előszeretettel mutat

3 „Valahol 2005 vége felé sok európai országban egy gyors változás állt be a romákkal kapcsolatos politikai közbeszédben. (...) Számottevően megnőtt a romákkal szembeni interetnikus erőszak- és gyűlöletcselekmények száma, új, kimondva vagy kimondatlanul a romákat célzó politikák és kezdeményezések indultak, és a kontinensen elterjedő, a romákat megőrző nyelv – mindez több országban az újrarendező populista politika része lett.” – írja Michael Stewart. (Stewart, 2012)

4 <https://www.youtube.com/watch?v=4LEbWE-qRNw>, 5:58-6:55; 7:29-8:49;
<https://www.youtube.com/watch?v=V-Dhm6W0938>, 0-2:32; 3:00-3:31:

5 tv2: *Otthagytak*. http://tv2.hu/neoplayer/tv2/embed/44404_otthagytak_gyerekek_akiket_nem_vihettek_haza_szuleik.html
0:23 – 0:51; 03:01- 3:51

6 *Pesty Fekete Doboz*: <https://www.youtube.com/watch?v=E4AneHL-g3l>, 15:37-16:42; 20:34-22:18; 28:11 – 28:40; 35:50-37:30

be hiteles roma véleményként (például „roma értelmiségi”, „vajda” vagy „roma lelkes”) mennyire tekintik a csoportok résztvevői a saját véleményük képviselőjére alkalmasnak. Korábbi interjú kutatásaink (Bernáth–Messing 1998, Bernáth 2011) is kimutatták, hogy meglehetősen gyakori eljárás a média részéről, hogy a „másik fél” megszólaltatásának szakmai szabályát teljesítettnek veszi helyi roma képviselők megszólaltatása által. Ennek kapcsán beszéltünk arról, hogy a résztvevők szerint ki és milyen kérdésekben képviselheti a roma közösséget.

A beszélgetések kapcsán arra kerestük a választ, hogy beszélgetőpartnereinknek milyen személyes tapasztalatai vannak a médiával, hogy dekódolják-e, és ha igen, mely narratív vagy vizuális elemek kapcsán a riportok etnicizáló eljárásait, hogy milyen reakciókat, érzéseket váltanak ki ezek a bemutatások, hogyan értelmezik a hatalom (a tekintély) – legyen az többségi vagy kisebbségi – által konstruált alá-fölé rendeltségi helyzeteket, és ezek milyen identitás-stratégiákat mozgósítanak.

4. EREDMÉNYEK

4.1 Tapasztalatok a médiával

Alapvetően eltértek a képzett fiatalok és a kirekesztésben élő falusi roma csoportok tapasztalatai azal kapcsolatban, hogy ők maguk – ha volt ilyen helyzet – hogyan jelentek meg a médiában. A *Romaversitas* csoportok tagjai közül többen fiatal értelmiségiként egyéni teljesítményük révén, saját jogon és saját hangon megszólaló ágensként voltak jelen, elsősorban a helyi médiában. Tapasztalatuk általában az volt, hogy megjelenéseik a vártnál ugyan rövidebbek voltak, torzítottak, de végső soron saját hangon szólaltak meg és nagyrészt elmondhatták, amit szerettek volna.

Ezzel szemben a bagi csoport tagjainak negatív tapasztalatai voltak egészen addig, amíg egy budapesti civil szervezet meg nem jelent a településen, és el nem kezdte a többségi médiát is mozgósítani a közösségépítő program bemutatására. A bagiak egy több évvel korábbi rendőrségi razzit, valamint az arról szóló média-tudósítást idéztek fel: *„régén volt egy olyan incidens, hogy kijöttek ide a rendőrök, (...) nagyon sokan. Volt két fiatal, akiket köröztek, akiket el is kaptak. Bementek a rendőrök a házakba, például hozzánk is. Nagyon sok romát megverték. Berontottak a házakba. Feljelentést tettünk, stb., orvosi láttelel. Rákapott erre a média is. Jöttek ki, nem is tudom melyik adótól. (...) És a média azokat a részeket kihagyta belőle, ami arról szólt, hogy hogyan jártak el a rendőrök, csak azokat a részeket hagyták benne, hogy razzia történt, 2–3 személyt letartóztattak: amit mi mondtunk, abból semmit”. Ezzel szemben a településen zajló közösségi programmal kapcsolatban készült néhány hónappal korábban készült riport kapcsán már egyértelműen pozitív élményekről számoltak be: *„nekem volt most [dolgom újságírókkal], mikor jöttek [az önkéntesek...] beállítani ablakokat, ajtókat. Jöttek újságírók, interjút adtunk arról, hogy hogyan kapcsolódunk a Bagázshoz, a Prezihez, hogyan segítenek. [...] El tudtam mondani mindent, amit akartam, rendesek voltak, kedvesek.”* Egy női magazinnak adott interjú kapcsán kiderült, hogy az újságíró hozzáállása, kérdései mennyire fontosak a bagiaknak: *„arról kellett mesélni, hogy hogyan kerültünk be a programba, milyen az élettörténetünk. És nagyon megdicsért, hogy milyen kitartóak vagyunk, és hogy milyen sok mindent szeretnénk az élettől”. A két élményt egymás mellé téve élesen megmutatkozik, hogy különösen olyan konfliktusok során, amelyekben hatalmi viszonyok megjelennek (rendőrség vs. cigánytelep), a romák teljesen kiszolgáltatottak a médiának. Ilyen esetekben különösen igaz, hogy a média gyakran kizárólag a**

hatalom diskurzusát követi, és még a közvetlenül érintett romákat sem. Ugyanez a közösség egy jó médiakapcsolatokkal is rendelkező civil szervezettel együttműködve egészen más – a pozitív minta – szerepében kerül a fősodró média tudósításaiba.

A miskolci fókuszcsoporthoz résztvevői ellenben egy folyamatban lévő konfliktus elszenvedői voltak. A nagy érdeklődés miatt többen nyilatkoztak a médiának, nem utolsósorban azzal a – néha irreális – reménnyel, hogy az segít megoldani a problémákat. A beszélgetés egyértelművé tette, hogy a konfliktusban érintett romák tapasztalataikat leszűrve határozottan differenciáltak az egyes médiumok és azok megbízhatósága között:

„Nekem volt az újságírókkal kapcsolatom, néhány nappal ezelőtt a Miskolci Televízióval, de nekik nem érdemes nyilatkozni, mert nem úgy teszik be a médiába, ahogy mondtam. (...) Az az igazság, hogy kiforgatják a szavainkat. Ők kivágják azokat a dolgokat, amiben nekünk van igazunk. Oda másik mondatot tesznek be. (...) Volt itt az RTL Klub, a TV2, Hír TV, az ATV – ők nekik el tudtam mondani a véleményemet, ők nem vágta ki szavakat.”

A beszélgetés arra is rávilágított, hogy a helyi hatalom (az önkormányzat) teljességgel megfosztotta e közösséget attól, hogy álláspontjukat, tapasztalataikat a széles spektrumot felölelő helyi médián keresztül (ingyenes hetilap, televízió és hirdetési újságok) Miskolc lakosságával megosszák, miközben ők maguk anyagi és humán erőforrás hiányában médiát nem tudtak létrehozni, legfeljebb lakossági fórumokon mondhatták el az általuk fontosnak tartott tényeket, jeleníthették meg a tapasztalataikat és véleményüket. Ezekre azonban a többségi lakosok nem, legfeljebb a roma közösség tagjai mentek el.

4.2. Reprezentációs eljárások és értelmezésük: filmrészletek és a rájuk adott reakciók

4.2.1. Politikai és mediális igazolások:

„ha egy cigány odacsinálna a kapu elé, azt is bevágnák, mert igazolja, amit csinálnak.”

A fókuszcsoporthoz tartott beszélgetés idején is tartott az önkormányzati akció, amelynek keretében Miskolc egyik szegénytelepe a „Számozott utcák” lakóit költöztetik ki, jobbára elhelyezés nélkül.

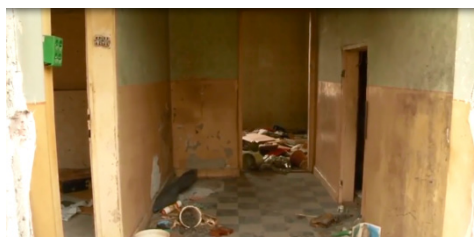
Jellemző képek a miskolci városi televízió hírösszefoglalójából (2015. február 6.)

< Bontás

„Fészekrakó-romok” >

^ Számozott utcák

Az első hír-részlet

A városi tévé egyik adásából a közgyűlés egyik részletét és egy helyszíni riportot vágtunk ki a fókuszcsoportos beszélgetés céljára. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a riport által használt utalásokat, áthallásos nyelvezetet mennyiben vonatkoztatják beszélgetőtársaink a cigányokra. A riport felkonferálása így hangzik: „*márciustól csak azok kaphatnak segélyeket, akik tesznek a városért, és nem a munkanélküli létből akarnak hasznot húzni*”. Ezután a bejátszás egy miskolci cigánytelep egyik házának ledózerolását mutatja. A következő bejátszás az alpolgármester idézi: „*Miskolc város-politikai célja 2015-ben a gettókultúra lebontása után nem lehet más, mint a szocialista segélykultúra lebontása*”. „*Az alpolgármester szerint a segélyezési rendszer átalakításával egy újabb tabut döntenek le. (...) Az új rendszer célja, hogy csak azok kapjanak segélyt, akik ténylegesen rászorulnak. (...) A közgyűlés ma úgy döntött, hogy továbbra is a családokat, a tanulni akaró fiatalokat, és az időseket támogatja*” – szól a narráció. A tudósítás idézi a Jobbik frakcióvezetőjét, aki szerint a legfontosabb, „*hogy ez a szociális rendelet azokat támogassa, akik építik a közösséget, és ne azokat, akik a szociális ellátórendszeren való élőködésre rendezkedtek be*”. E filmrészlet tehát – képein cigányokat mutatva, illetve cigánynak tételezett lerobbant lakókönyezettel illusztrálva a tudósítást, de nyelvileg egyszer sem világossá téve a hír etnikai vonatkozását – nem egészen két perc alatt bőséges és Magyarországon jól ismert utalást használt a cigányokra vonatkozóan, a „Fészekrakóktól” a „gettókultúrán” át a „szociális rendszeren élőködőkig”.

1 A „Fészekrakó” program keretében 2005-től Miskolc avasi lakótelepére főleg vidékről sokgyermekes családokat költöztettek be, amivel jelentős állami támogatás járt. Az ügyben később bünszövevényben és üzletszerűen elkövetett vesztegetés büntette és más büncselekmények miatt indult eljárás, többek között ügyvédet, banki alkalmazottat, értékecslőt ítétek börtönbüntetésre. Az ügynek csaknem kétszáznyolcvan vádlottja volt. A „Fészekrakós” családok egy része együttélési konfliktusokat is okozott új lakhelyén. http://mandiner.hu/cikk/20151210_164_vadlott_itelet_szuletett_a_feszekrakos_ugyben_miskolcon

A kilakoltatásokban érintett romák bemutatása a miskolci városi tv filmjében

Narratív azonosítások:

„konkrétan nem mondják ki, hogy cigányokról van szó, mert az támadható lenne”

Az egyik Romaversitas csoportban többen mondták, hogy mind a szociális rendszeren való élőködés, mind pedig a „gettókultúra” a romákat beazonosító kifejezésként működnek ma Magyarországon. „*Úgy állítja be, hogy ez a gettókultúra, minthogyha választották volna, vagy saját maga szeretné ezt, hogy gyertek, éljünk gettóban és nyomorkodjunk (...) Mintha ez jó lenne, gettóban élni.*” A másik Romaversitas csoportban kisebb vita alakult ki azzal kapcsolatban, hogy mi a különbségtétel mechanizmusa, hogyan osztja ketté a miskolciakat a hír egy „mi” és egy „ők” csoportra és vajon mitől értelmeződhet az „ők” a cigányokra. Az egyik résztvevő szerint „*nem szavak, hanem az egész szitu [azonosította be a romákat]: konkrétan nem mondják ki, hogy cigányokról van szó, mert az támadható lenne, ezért általánosítanak. De van benne egy mi és egy ők. E kettő közé vonalat tesznek.*” Egy másik résztvevő megmutatja, hogy a látszólag egyenlő bánásmód mögött hol konstruálódik a különbségtétel: „*szerintem meg pont ennek ellenkezőjét mondják. »Mi nem teszünk különbséget: aki dolgozott, az kap.« [közben pedig] Azt akarja éreztetni, hogy cigányokról van szó, és ezt azzal éri el, hogy azt mondja, »élőködők«. Mert mindenki tudja, hogy az »élőködők« az a cigány, és mi is tudjuk, hogy azok mi vagyunk, cigányok. És nem azért tudjuk, mert azt gondolnánk magunkról, hogy élőködők vagyunk, hanem azért, mert megvannak*

az alternatív fogalmak, amit lehet használni. (...) Szerintem a Magyarországon élő emberből mindenki tudja, hogy ha élőködőről van szó, azok cigányok. Bár az élőködők lehetnek zsidók is. De ha gettóról és élőködőről és munkanélkülről van szó, akkor az a cigányokról szól.”

A miskolci fókuszcsoporthoz teljesen egyöntetű volt az a vélemény, hogy a riport az „élőködő” kifejezéssel egyértelműen a cigányokra utalt: „hát a romákra, csak a romákra [mondja]! Nem a magyarra, az biztos. (...) mert a magyar, ha nem dolgozik, az nem feltűnő, csak a cigány feltűnő, ha nem dolgozik.”

A fenti idézet jól mutatja, hogy hogyan működik a médiában is használt előítéletességet hordozó kódolt nyelv. Látjuk, hogy azt a roma nézők dekódolják, és bár ellenállnak annak, hogy sajátta tegyék a benne rejlő előítéletet és megalázást, nem tudnak tőle teljesen elvonatkoztatni és az önképükből azt kizárni: tudják, hogy sokan így tekintenek rájuk – hiszen a televízióban is ez történik.

Képi igazolások: „ezek a képek arra kellettek, hogy igazolják a kilakoltatásokat”

Minden csoport visszaigazolta, hogy a riport elején bemutatott cigánytelepen készült képek azonosításként működtek, ami az összes további szöveget interpretálta anélkül, hogy akár egyszer is elhangzott volna a „roma” vagy „cigány” kifejezés. „Előtte a cigánytelepeket mutatták, akkor egyértelmű, hogy kik. Igen, egyértelmű.” A Romaversitas csoportban megszólalók rámutattak a képek egyoldalú keretező hatására: arra, hogy bár a narrációban elhangzott, hogy vannak, akik rendszeresen fizetik a költségeket, az ő képeik nem jelentek meg a tudósításban. „Csak lelakott lakásokat mutattak. Csak putrikat mutattak. A cigányok csak így élhetnek. Nincs más. Nekem nagyon hatásos, hogy ráközelített a személtre. Bár szó volt arról, hogy vannak, akik normálisak. Fizetnek. Rendszeresen élnek. De azokról nem készült kép.” Egy másik csoporttag is azt húzta alá, hogy az erős képek felülírják a szöveget, mivel a normakövető romák nem kerülnek a képekre: „csak a lelakott lakásokat láttuk, a koszos, piszkos lépcsőházat. És egy mondatban tényleg elhangzott az, hogy vannak, akik fizetik a bérleti díjat, akkor miért nem szerkesztenek egy riportot [róluk] vagy valamit, mert itt van a csúsztatás.” Volt olyan vélemény, amely erős szándékosságot feltételezett a lelakott lakások képei kapcsán, amelyek a helyi hatalom döntésének igazolását szolgálja: „ezek a képek arra kellettek, hogy igazolják a kilakoltatásokat. Ha egy cigány odacsinálna a kapu elé, azt is bevágnák, mert igazolja, amit csinálnak.”

Ebben a csoportban merült fel az is, hogy tudatos szerkesztési politika eredményeképp születhettek meg a „békés” vágóképek is, amelyek a Számozott utcákon készültek, és amelyek a romákkal kapcsolatos sztereotípiákat erősítették: „Én ezekben olyan tengődést éreztem, ahogy így néztem ezeket a vágóképeket, olyan érzésem volt, hogy tök nyomasztó (...) ahogy az öreg, idős hölgy megy az utcán és csak így ez a céltalanság. (...) Meg a gyerekek, ahogy bandáznak. Ez az egész nekem nyomasztó. (...) A narrátor hangja közben, azt látják, hogy elmennek Kanadába, na ezek aztán mehetnek. A papucsában meg a pongyolában.”

A miskolci, tehát a konfliktusban közvetlenül érintett emberek által alkotott fókuszcsoporthoz is többen rámutattak a vágóképek szándékolt válogatására, ők azt nehezményezték, hogy az elfogult, egyoldalú homogenizáló és a velük szembeni negatív előítéleteket erősíti, miközben mellőzi a jogaikban sértett családokat: „be mutat egy ilyen épületet, területet. (...) Pedig nem, vannak cigányok, akik normális körülmények között élnek, dolgoznak. Azon vannak, hogy minél normálisabban éljenek. Azokat nem mutatják. (...) Mindenki egy kalap alá

van véve, aztán az egész cigány így él. És akkor persze, azt gondolják, hogy bontsuk le, szüntessük meg az ilyen területet. Azt nem nézik meg, hogy vannak olyan családok, akik normálisan dolgoznak, hogy a gyerekek normálisan tudjanak járni iskolába és óvodába.”

Beszélgetőtársaink tehát általában tudatosan és igen kritikusan fogadták azokat a nyelvi, képi, narratív eljárásokat, amelyek révén a bejátszás véleményük szerint sugalmazott, torzított vagy sztereotipizált. Ugyanakkor egy ilyen, ellenségesnek érzett közegben is fontos distinkciót fogalmazott meg a miskolci fókuszcsoporthoz több résztvevője, akik ellenálltak annak, hogy – a tévé által felkínált interpretációt követve – kizárólag interetnikus konfliktusként értelmezzék a miskolci számozott utcák ügyét, egyik oldalon a romákkal, másik oldalon a nem romákkal. „Itt van hat ház. Itt magyar és cigány között nincs különbség. Egy kalap alatt vagyunk. Ismerjük azokat a magyarokat, akik itt laknak. Itt nincs különbségtétel. Néhány magyar is bejön, leül, beszélgetünk. A gyerekek együtt járnak óvodába. Akkor milyen fajgyűlölet van itten, cigányok és magyarok között? (...) Itt nincs fajgyűlölet, mert egymás mellett élünk, együtt járunk vásárolni, óvodába, napi szinten. A számozott utcában ilyen nincsen.”

4.2.2. Második hírrészlet: Kiszolgáltatva a hivatalnak és a kamerának. „Ez szégyen, leszégyenítette azokat az embereket, gyerekeket, ország-világ előtt”

A második bejátszás a médiának való kiszolgáltatottság helyzeteivel és a szegény, vagy más módon hátrányos helyzetű családokkal foglalkozó hivatalnokok attitűdjeivel volt kapcsolatos.

A filmrészlet a TV2 Napló „Otthagytak” c. hírosszefoglalójából (2012. január 8.)

Felkonferálás: „Borsod-Abaúj-Zemplén az egyik legszegényebb megyénk. A munkanélküliség itt a legnagyobb az egész országban, több mint 22%. Vagyis minden ötödik ember állástalan. Sok helyen a szegénység akkora, hogy az már a gyermekek egészséges fejlődését veszélyezteti.” Eközben leromlott házakat, kerítésre teregetett ruhákat, elhanyagolt portákat és kóbor kutyákat mutató kép perog, miközben drámai zene szól. A folytatás: „a miskolci megyei kórházban szinte már minden héten előfordul, hogy az újszülöttet a gyámhatóság elveszi az anyától, mert otthon olyan rosszak a körülmények” (közben kórházi képek). A következő snittben egy családnál vagyunk, egy csecsemő fotói a falon, majd az anya, és a később családsegítőként bemutatott asszony alakja tűnik fel, a háttérben két gyermek játszik. A narráció: „Erzsébet állítja, meg tudna birkózni a kicsi felnevelésével. A családsegítő szerint viszont a ház pillanatnyilag alkalmatlan egy csecsemő fogadására.” A szöveget a szobáról készült vágóképek illusztrálják. A családsegítő beszél, miközben a kamera a láthatóan zavartan hallgató családot mutatja: „Itt a higiéniai feltételekre gondolok: a falazatnak a rendben tartása, a festés, a fertőtlenítés...”. A következő snittben már a fürdőszobában pásztáz a kamera, a családsegítő pedig folytatja: „Itt, ez lenne a fürdőszoba, hát azt hiszem, itt minden magáért beszél. Itt a tisztálkodási a mosási, feltételeknek a megteremtése, pormentes, atkamentes, környezet legyen mindenféleképpen az újszülött fogadására.” Narráció: „ez azonban hatalmas anyagi áldozatot követel a családtól”. A családsegítő: „anyagilag nem nagyon tudnak ötről a hatra mozdulni, tehát a napi szükségleteiket próbálják, alapszükségleteket fedezni, és ezen túl arra már nincsen lehetőség, hogy egyebet, vagy bútort vásároljanak.” „Ekkora kihívással nem tudnak megbirkózni” – szól a narráció.

Jellemző képek a felkonferálás alatt (TV2 Napló „Otthagytak”)

A lakás-mustra képei

Média és méltóság:

„Megszoktuk, hogy ezekhez az emberekhez kérdés nélkül be lehet menni ezekkel a kamerákkal”

A televízió eljárása minden csoportban általános megütközést keltett, a résztvevők a kamera eljárását, a televíziós stáb etikai normáit kifogásolták. Leginkább a *Romaversitas* csoportokban voltak tudatosak azzal kapcsolatban, hogy egy televíziós stáb forgatását bizonyos etikai normák szabályozzák: *„én a küszöbig sem engedném [a kamerát]. Csak ha én hívom.”*

A képek, a riporterek és stáb érzéketlensége az egyik egyetemistában korábbi saját élményeket idézett fel: *„Bódvalenkén voltunk [egy program keretében], hogy felszereljük a napelemeket. (...) Jöttek a médiától az emberek óriási kamerákkal, (...) és bejön és már kérdez: »Na és akkor hogy lesz ez az áram dolog? Milyenek a munkalehetőségek?« Nem tudom, hogy a második kerületbe bemennének-e a házakba ekkora kamerákkal. (...) Lehet ezt? Megszoktuk, hogy ezekhez az emberekhez kérdés nélkül be lehet menni ezekkel a kamerákkal, mivel nincsen fal meg ajtó, ami zárva maradna.”*

A szegény, alacsonyan képzett, szegregált közösség tagjai által lakott bagi csoport egyöntetű véleményét formált azzal kapcsolatban, hogy egy ilyen ábrázolás megszegyeníti az interjúalanyt.

„– Ez szégyen, leszégyenítette azokat az embereket, gyerekeket, ország-világ előtt.

–Ez tényleg nagyon szégyen. Jó, ez olyan, hogy nincsen munkalehetőség... De én sem engedtem volna be a kamerásokat. Az asszony ott a családsegítőben gondolom tudta, hogy milyen szegénységben vannak, milyen nyomorban élnek.

– Igen. Mert például most ilyen körülmények között élek én.... Szülök egy babát. És akkor kihozza rám a kamerát? (...) Szégyenbe hoznak engem, a családomat. Ország-világ előtt. Nem jó. Nem szép dolog.”

Az interjúalanyok viselkedése kapcsán több csoportban is felmerült a jogtudatosság kérdése. A bagiak, akik egy olyan újszerű közösségépítési program résztvevői, melynek egyik eleme a jogsegély-szolgálat, összeköttették a család zavart némaságát a jogtudatosság kérdésével:

„– Hogy mosolyog, hogy nem védekeznek. Hogy ne beszéljen kamera előtt... Hát én kidobnám!

– Nincsenek is ezzel tisztában!

– ...hogyan ne ő [a családsegítő] mondja már meg, hogy milyenek, hogy legyen már nekik is véleményük;

– Nem világosították föl!

– Megmondom őszintén, tudatlan. Nem tudja, hogy mi a joga.”

A Romaversitas csoport tagjai is a jogtudatosság hiányát vetették fel:

„– Mért engedték meg, hogy akkor jöjjön be az operatőr.

– Szerinted ez kérdés volt? Megkérdezték tőlük, hogy bemehet-e az operatőr?

– Nem is tudják, hogy van olyan joguk, hogy megmondják. Ha bemegy a szociális munkás, be kell engedni. Amikor bemegy a szociális munkás, akkor be kell engedni.”

Képi azonosítások:

„Az ember ránéz a TV-re, ilyen képeket mutatnak. (...) És akkor már tudjuk, hogy cigányokról lesz szó, nem a magyarokról.”

Bár ebben a riportban sem hangzott el, hogy romákról lenne szó, mind egy általános nézői vizsgálat,⁷ mind az általunk megkérdezett roma nők, férfiak egyértelműen cigány-történetként azonosították a tudósítást.

Az egyik Romaversitas csoportban így zajlott ezzel kapcsolatban a beszélgetés:

„– A filmben csak cigányok voltak: a kórházban, a lakásban.

– A riport nézői vajon cigányként azonosították ezt a problémát?

– Cigányként, mert Magyarországon a mélyszegénységet a cigányokkal azonosítják. De ez nem a filmen múlik, hanem a problémát gondolják olyannak, ami csak a cigányokra vonatkozik.”

A bagi csoportban is adottak vették a résztvevők, hogy a riport cigányokról szól, külön kérdésre sorolták fel azokat a vizuális elemeket, amelyek a képileg utalnak arra, hogy cigányokról van szó a riportban:

„– Ez rossz fényt vet a cigányokra.

– De mért a cigányokra vet rossz fényt?

– Hát azok vannak most benne, nem?

– Ez honnan derült ki, hogy cigányok?

– Hát látni lehet. (...) Akkor is lehet következtetni, hogy ha egyszer sem hangzott el, hogy cigányok. (...) (többen összeszedik): a kerítésen terített ruhák, a kerti WC, meg a színük, bőrük is. A járhatatlan út. Nincs kerítés.”

Hasonlóan egyöntetű volt a vélemény a miskolci csoportban is és itt is ugyanazokat a képi azonosításokat sorolták fel a résztvevők:

„– Itt már megintcsak a cigányságról van szó! (...)

– Ezek cigányporták? És mitől? Embert nem mutatnak.

– A településről, az csak cigány lehet. Cigánytelep. (...)

– Ki volt terítve a holmi! Meg maga a ház, meg a körülmények, ahová bement a tv-s. Hát ott van a ruha a kerítésre kiterítve! (...) És nem kötélre, hanem kerítésre! Na, ilyeneken lehet tudni! Itt kezdődik a lenézés, hogy ilyeneket vág be a magyar televízió. Ettől vagyok berágva! (...)

– A kutya, a levert vakolat. A kutya nincs megkötve, és nem is egy van! És innen látod, már itt vannak a romák! Csoportosan ott állnak a romák, és ez van felvéve. Meg vannak indulva a cserepek.

⁷ Síklaki István a CivilMédia megbízásából készített elemzést A TV2 „Napló” c. műsorában 2012.01.08. napján 19.00 órai kezdettel sugárzott „Otthagytak” c. riportjának nézői fogadtatása címmel. Az elemzés fókuszcsoportos vizsgálaton alapul, melyben vegyesen férfiak és nők vettek részt. A vizsgálat megállapította, hogy „A riport képi világa pedig teljesen egyértelműen cigány problémának állítja be ezt a helyzetet, és ezzel át is keretezi a többség—etnikai kisebbség konfliktusába.” (p.8)

– Az ember ránéz a TV-re, ilyen képeket mutatnak. Csak ilyenek a képek, és akkor már tudjuk, hogy cigányokról lesz szó, nem a magyarokról.”

A csoportokban – egymástól függetlenül is – kialakult egyfajta konszenzus azokkal a képi elemekkel kapcsolatban, amelyek 'cigányként' azonosítanak egy történetet. Ez arra mutat rá, hogy az a tudósítás, amely nem közvetlenül – azaz kimondva, hogy cigányokról szól – azonosítja romaként a szereplőket, hanem az etnikai keretezést a cigánysághoz kapcsolt képi és narratív elemek használatával hozza létre, egy sztereotípiákkal erősen terhelt ábrázolásmódot eredményezhet.

**A média által felkínált értelmezési keretek megkérdőjelezése:
„egyáltalán, miért lehet ez cigány-kérdés?”**

Több fókuszcsoportban nagyon élesen merült fel, hogy egyáltalán mi indokolja, hogy a szegénység és gyermeknevelésre való alkalmasság kapcsolatának kérdését a romákkal azonosítsák. A *Romaversitas* beszélgetésben szakmai hibaként értelmezték a mélyszegénység és az abból adódó gyermekvédelmi dilemma etnicizálását: „az elején úgy kezdték, hogy minden ötödik ember állástalan. Akkor a magyarok is állástalanok. Nem? Akkor ezt ő nem tudta bemutatni. (...) Azt tudom, hogy az emberek például a mi falunkban is ugyanúgy, cigány, magyar mindenki szegény. És olyan a lakás is. És eszébe nem jut senkinek, hogy elvigye onnan a gyereket.” Az egyik résztvevő saját tapasztalatára hivatkozva amellel érvelt, hogy a riportban bemutatott családlátogatás (televíziós stábbal kiegészülve) bizonyára váratlanul érte a családot, és az ebből eredő helyzet bemutatását használta a televíziós stáb arra, hogy igazolja a hatóságként fellépő családsegítő álláspontját, miközben egészen más magyarázatok is elképzelhetőek lennének: „De [egy] magyar családhoz bementem egyszer egy családlátogatáskor. Be volt jelentve, (...) de a kakis pelus ott volt a konyhaasztalon. Ugyanez: hogy ahova váratlanul érkezünk, nem mindig ragyogó tisztaság. De ugyanakkor meg, amikor végigmentem Alsószentmártonban családlátogatáson és tudták, hogy megyünk, akkor rend volt. A legputrisabb családban is rend volt, megkínáltak teával, süteménnyel, pedig kívülről ugyanilyen putrikban laknak ők is.”

A *Romaversitasok* különböző lehetséges magyarázatokat soroltak fel azzal kapcsolatban, hogy miért voltak a higiénés állapotok látszólag nem megfelelőek: „lehet, hogy a kád koszos volt, lehet, hogy előtte a kisgyerek kis motorját mosta le benne és a kád sáros volt. Vagy a biciklit lemosták. Nem ott tárolják csak lemosták. De fürdés előtt egyszer azért kimossák.” Egy másik *Romaversitas* hallgató másik irányból kérdejelezte meg a média által felkínált interpretációt, amikor a család kiszolgáltatottságának további lehetséges rétegét tárta fel. Sokan talán azért engedik bemutatni a nyomorukat, szegényüket, mert így remélnék segítséget: „lehet, hogy azt hitték, hogy ennek a célja, hogy őket valamilyen módon segítsék. Az anyuka ezért bólogatott. Nem tudták, hogy itt arról van szó, hogy lejáratják őket és még rosszabb helyzetbe kerülnek”. E magyarázatokban plasztikusan megmutatkozott az az identitás-stratégia, amely elutasítja a saját csoportra vonatkozó sztereotíp bemutatásokat, és alternatív magyarázatokat keres a hírekben bemutatott képekre.

Visszaélés a bizalommal:

„hogy beszél egy szociális munkás, akinek az lenne a dolga, hogy segítsen?”

Több résztvevő szerint nem csak az volt a baj a riporttal, hogy etnicizált egy a szegénységgel kapcsolatos kérdést, így a nézőknek előértelmezett egy problémát. Azt is kifogásolták, hogy a család kiszolgáltatottságát, a rászoruló család és a családsegítő hierarchikus viszonyát narratív és képi eszközökkel egyaránt rekonstruálta. A miskolci fókuszcsoport résztvevői azt hangsúlyozták, hogy a családsegítő munkatársa a bizalommal visszaélve és pozícióját megnehezítve cselekedett. *„A családsegítő is hibázott. Ha tudta, hogy milyenek a körülmények, akkor nem ilyen felfogással kell odaállítani, hanem ha rászorultak, akkor segíteni kellett volna rajtuk. Felújítani azt a fürdőszobát, meg egy kis kölcsönt adni, és akkor mindjárt helyre állt volna minden! Éltem én is így, és mindig kiadták a gyereket. Attól függ, hogy milyen a családsegítő, meg a gyámügyes!”*

Egy egyetemista beszélgetőtársunk egy óvónéni-gyermek viszonyra átfordítva interpretálta a riportban létrehozott helyzetet: *„abszurd volt, hogy ott áll körülöttük a család, teljesen nem értik, hogy miről van szó. Miért van itt a kamera, mi történik. (...) Kiválasztom azt, aki meg sem tud szólni, akihez bejön az óvónéni [a családsegítő] és elmondja, hogy ezek a gyerekek milyen rosszul viselkednek [mármint a szülők] meg ezeket fegyelmezni kell, meg intézkedni kell helyettük. Nem szólnak meg, bár nincs is lehetőségük megszólni.”* A másik egyetemista csoportban ugyanezt a hierarchikus, fentről-lefelé viszonyulás képi ábrázolását emelték ki, és ők már a média felelősségét is felvetették, mikor a kamera mozgásán keresztül értelmezték e viszonyrendszer képi megjelenítését: *„azt mindig észrevehetjük a hírekben, amikor cigányokról van szó, amikor bemennek a kamerások egy épületbe és ott cigányok laknak, soha nincs az, hogy leülök, és úgy szemlélődök, hanem állok, végig megyek. Így megy a dolog. Engem ez nagyon zavar. (...) Ha én bementem valahova, akkor én próbálom azt szemléltetni, hogy én nem vagyok fölötte. Hierarchia nincs. Próbálnék egyenlő lenni. Itt az összes, akármilyen adót nézünk, mindig az van, ha bemegy valahova, ott végigfut gyorsan, nem? (...) Engem ez zavar a legjobban.”*

Felmérések is igazolják, hogy egy-egy történet értelmezésében, sőt, a szociálpolitikával kapcsolatos vélemények alakulásában kiemelt szerepe van annak, hogy a riport alanyát valamely többségi vagy kisebbségi csoport tagjaként azonosítja-e a közönség. Martin Gilens (1996) elemzése az amerikai magazinfotókról jól mutatja, hogy a szegénységgel kapcsolatos képek hogyan válogatták le az önhibás szegénységet a feketék és a „tisztés”, önhibán kívüli szegénységet a fehér rászoruló irányába. Gilens szerint az, hogy a hírmagazinokban mutatott szegények főként feketék, túlnyomórészt munkanélküliek és csaknem kizárólag fiatalok, aláássa, hogy a kormányzati szegénység-ellenes programok a fehérek körében is széleskörű támogatást találjanak. Egy kísérletben Janky és munkatársai (2014) tovább árnyalták ezt a képet, és – leegyszerűsítve eredményeiket – arra jutottak, hogy a dramatizált bemutatások indítják be a szereplők etnikai hovatartozásával kapcsolatos értelmezői kérdéseket, amelyek radikálisan módosítják a szolidaritással kapcsolatos véleményeket. Egy másik meghatározó elemzés az RTL Klub Fókusz című műsoráról (Hammer 2006) a képektől a narratív stratégiákon át a produkció és a befogadás területéig vizsgálta a bulvármédia akkor meghatározó műsorát. A szerző arra a következtetésre jutott, hogy a Fókusz jellegzetes témaválasztásaival és tálalásaival kétpólusú világot hoz létre: *„a szegénység-riportokban a szenvedés, a kilátástalanság és a rászorultság motívumai, míg a középosztály-riportokban az egyéni teljesítmények és a közösségi összefogáshoz kötődő eredmények motívumai dominálnak”* (Hammer 2006: 84). *„Teszi mindezt a média úgy, hogy műfaji jellegzetességeiből fakadóan a szenvedés, az ínség és a*

tragédiák képeit emberek egyperces személyes drámájaként, az esemény eredőit, illetve következményeit kiiktatva jeleníti meg” (Hammer 2006: 118). Az általunk levetített filmrészletek közül a fenti („Otthagytak” című) ebbe a kategóriába sorolható. A fókuszcsoporthoz elhangzott vélemények alapján e filmrészlet alkalmas volt arra, hogy a nézők számára is egyértelmű módon etnicizálja a szegénységet, rekonstruálja a szegény családok kiszolgáltatottságát, és megfosssa az érintett roma szülőket a méltóságuktól. A nézők számára egyértelműen dekódolható nemcsak a riport által megerősített alá-fölérendeltségi viszony, de az is, ahogyan a riport bemutatásával, szerkesztésével igazoltnak állítja be, hogy az ilyen helyzetben lévő szülőket megfoszthassa az állam a gyermekeik gondviselési jogától.

4.2.3. Harmadik hírrészlet. Kinek a nevében? Hitelesség és reprezentáció: „ki vannak ezek nevezve cigány vezetőnek. De ki nevezte ki őket? Senki! Ez a riport nevezte ki őket vezetőnek!”

Korábbi elemzéseink (Bernáth–Messing 1998, Bernáth 2011) rendre azt mutatták, hogy a média ritkán szólaltatja meg az adott ügyben közvetlenül érintett romákat, véleményüket gyakran a média által kiválasztott „reprezentánsaik” révén véli megmutathatóknak. Hajlunk arra, hogy ez részben egyfajta ökonómiai kérdés az újságírók részéről: ki az, akit gyorsan, lehetőleg telefonon el lehet érni egy-egy kérdésben. Ugyanakkor jól láthatóan annak a szerkesztői vélelemnek a következménye is, miszerint a kiegyensúlyozottnak az is megfelel, ha egyáltalán megszólaltatja a tudósítást, függetlenül az interjúalany legitimitációjától vagy érintettségétől.

A filmrészlet: Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy kik és milyen mértékig reprezentálhatják a romák véleményét, szándékosan egy megosztó, erős vitákat kiváltó filmből választottunk részleteket. A beugrásban, melyet az M1-en sugárzott riportfilm alapján készítettünk, három szereplő mond meglehetősen sarkos véleményt: egy a kormányzat által is gyakran szakértőként foglalkoztatott cigány értelmiségi; a borsodi „cigányvajda”, és egy spirituális vezető, az uszkai lelkipásztor. A film felvezetésében a szakértő arról beszélt rendőrhallgatók előtt, hogy „én mint cigányember megmondom nektek, hogy nagyon nehéz ma Magyarországon a cigányokkal együtt élni rengeteg településen”. A lelkipásztor arról szól, hogy „nemzetem nevében, mint keresztény lelkipásztor, hogy kérjek bocsánatot a magyar nemzetől azokért a bűnökért, amit elkövettünk a magyar nép ellen, mint romák”, míg a vajda arról, hogy „meg kell azt a cigánysággal értetni, hogy nem az a menő, nem az a nagy dolog, aki börtönben ült”. A filmrészletek és a vágóképek alkalmasak voltak, hogy a média által beállított „roma tekintélyekről”, „roma hangról” beszéljünk, de arra is lehetőséget nyújtott, hogy az esetleges belsővé tett előítéleteket feltárjuk.

Jellemző vágóképek az M1 Pesty Fekete Doboz 2012 március 7-i riportműsorából

A „szakértő” tekintély: „a roma értelmiségi”

A rendőrök előtt a romákkal kapcsolatos sztereotípiákra rájátszó, ún. roma szakértő kijelentései mindkét Romaversitas csoportban erős érzelmeket keltett. Az egyik csoport leginkább azt sérelmezte, hogy romaként hogyan visszhangozhatja valaki az előítéletességet.

„Gusztustalan.

– (...) Elmondta, hogy a cigányok tényleg nagyon rosszak, és ezt higgyétek el, mert én is cigány vagyok, közülük való vagyok, és tényleg rosszak.

– Ha valamit tanítani akar nekik, akkor ne ezt tanítsa. (...)

– Az a hasonlat jutott az eszembe, hogy a Spartacus volt az HBO-n, sorozat, és egy rabszolga ütötte le a szolgákat. Igen, cigány üti a cigányt. Ez a cigányok elleni beszéd.”

A másik csoportban a szakértő legitimitását feszegették: „az én nevemben mit pofázik ez? Na, ezzel lehet engem felb...ni, hogy valaki cigányként, értelmiségiként, az összes cigány nevében nyilatkozik.”

Ugyanakkor itt különös jelentősége volt annak, hogy a mondatok rendőrök felkészítésén hangoztak el, és ezáltal nem csupán egy véleményként értelmeződtek, hanem attitűdöket és ezen keresztül (rendőri/ hatósági) viselkedést alapoztak meg:

„A rendőrök egymás között is egymásban is megerősítik, hogy igen, igen, ha most ki kell menni cigányokhoz, hát akkor fegyverrel kell majd akkor odamenni, kapásból mindig csőre töltve, mert sose tudhatjuk. És ezekből lehetnek az olyan atrocitások, amik véletlen miatt, az ilyen félreértésekből adódnak. Ebből adódik, hogy a rendőrök keményebbek lesznek.”

Ugyanez a gondolatmenet, nevezetesen az, hogy mennyire veszélyes a rendőrökben tovább erősíteni az amúgy is jelentős előítéleteket és félelmet, előkerült a bagi beszélgetésben is: „A rendőröknek is már a 70%-a előítéletes. [Azt sugallja,] hogyha egy telepre megyek egy romához intézkedni, akkor nekem teljesen más hozzáállás kell. Ott már durvábbnak kell lennem, meg nem is tudom minek.”

Azt, hogy egy ilyen helyzetet a maga direkt és indirekt jelentéseivel milyen nehéz – különösen egy igen gyorsra vágott filmen – egyből átlátni és értelmezni, jól mutatja a bagi fókuszcsoporthoz kialakuló dinamika. Eleinte a jóindulatú értelmezések voltak többségben, igyekeztek a társadalomban széles körben elterjedt előítéleteknek való megfeleléssel magyarázni a „szakértő” mondatait, sőt, volt, aki észre sem vette, hogy az illető cigányként azonosította magát a beszédében:

„– Valami oka lehet, hogy neki ilyenekről kell beszélni. Ez nem ő miatta kell, hanem mert a társadalom nagy része igenis ilyen előítéletes.

– (...) Inkább az a kérdés, hogy miért kell, muszáj oktatást tartani erről a rendőröknek...

– A legelején volt, hogy azt mondja, hogy „én mint cigány ember mondom ezt nektek.” Miért kell ezt hangsúlyoznia?

– Miért, ő cigány?

(többben): – Igen, cigány!

– Hogy ne legyen sértő, hogy nem lenézően mondja, hanem ...

– Nem, hogy nézzenek rá, ő is cigány, és mégis milyen normális, (...) hogy tud viselkedni.

- (...) *Hogy ettől elfogadhatóbb, minthogyha egy magyar mondja.*
- *Ettől elfogadhatóbb?*
- *Hogy nem akar sugallni, vagy nem tudom...*
- *Hitelesebb tőle hallani.*
- *És a ti véleményeteket képviseli? Egyet tudtok érteni azzal, amiket mond?*
- *Részben igen.*
- *Nem feltétlenül, szerintem.*
- *Szerintem a romákat akarja védeni, mert a rendőröket oktatja, mert szemtelenek a rendőrök...*

A részlet újbóli meghallgatása után azonban többen újraértelmezték a nyilatkozatot. Az alábbi részlet mutatja a vélemény átrendezés folyamatát:

- „– *Ki az, aki ott él velük? Még ő sem, aki cigány.*
- *Akkor lejárát minket?*
- *Le! Azt nem értettem az elején.*
- *Ez egy ilyen... hogy is mondjam, túl okos, túl bölcs, hogy ő cigányok közt éljen...*
- *Ja, és azért mondja, hogy »én mondom, mint cigányember.«*
- *Igen.*
- *Hát ez lehet, hogy Jobbikos.*
- *Hát lenézte a cigányokat (...) átállt a másik oldalra.”*

Az önjelölt tekintély, a vajda:

„Nem tudjuk, ki ez a csóka, nem tudjuk, hogy ki ez az ember”

A magyar médiában rendre előfordulnak olyan esetek, amikor a „cigányvajdák” kerülnek reflektorfénybe. E vajdák nem rendelkeznek sem politikai, sem közösségi legitimációval. Azzal, hogy a média a „cigányság” vezetőjeként szólaltatja meg őket, megerősíti azokat a kirekesztő többségi képzeteket, melyek a cigányokra mint egy kívülálló, a magyar társadalomhoz nem tartozó, afféle törzsi szerveződésű egzotikus népre tekintenek. E „vajda-revival” jól illeszkedik abba a sorba, ahogyan a többségi hatalom rendre önkényesen nevez ki cigányképviselőket: cigánybírókat, majd a háború után cigány tanácsstagokat, telepfelelősöket. E rendszer társadalmi kirekesztésben játszott szerepét Fleck Gábor, Kőszegi Edit és Szuhay Péter fogalmazta meg: „*Ez a hamis, manipulatív uralmi rendszer a kirekesztő politikai törekvéseket legitimálja, és a belső kiszolgáltatottságot csak erősíti. A kirekesztetteket rábíznák a »vajdákra«, és azok embereire, verőlegényeire. Ezzel is intézményesítenék a magyarországi romák társadalomalattiságát.*” (Fleck–Kőszegi–Szuhay 2009)

Mindhárom csoport élesen reagált a vajda által mondottakra, de eltérő momentumokat hangsúlyoztak. A bagi csoportban a kijelentés általánosító voltát kifogásolták a résztvevők: „*szerintem nagyon elburkolva [elzárva], hogy ami történik körülötte, azt mondja, hogy az minden cigánynál így van...*”. A Romaversitas csoportokban sem hagyták szó nélkül azt, hogy a vajda a saját tapasztalatát a cigányság egészére vonatkoztatta: „*Milyen statisztikai adatok alapján mondta ezt? Kutatott utána? Vajon hány olyan cigány közösséget ismer, ahol a gyerekek 100 százalékról tudja, hogy arra néznek föl, aki kijön a börtönből?*” Ők a beszélő pozícióját is

megkérdőjelezték: „A következő itt a gond. Nem tudjuk, ki ez a csóka, nem tudjuk, hogy ki ez az ember. Miért adjunk az ő szavára. (...) Mi az, hogy ő minden nap látja? Ki ő? Ez itt a gond.”

Miskolcon azonban vita alakult ki a megszólalás igazságtartalmával kapcsolatban is.

„Kérdő: Van ilyen [hogy a börtönviseltség menő dolognak számít a romák körében]?

– Hát van.

– Nem, az már szégyen!

– Hát ez miért lenne divatos?

– Nem divatos, de a kényszer ráviszi az embert néha. Ez nem igaz, nem mindegyik gyerek. Ez nevelés kérdése...

– Én tanítatom a gyermekemet és én abba az irányba terelem, hogy tanuljon, és ne legyen börtöntöltelék belőle.”

Ennél a blokknál látszott a leginkább az, hogy egyes válaszadók miként próbálják saját csoportidentitások kialakításával vagy a szóban forgó közösségekkel szembeni különbség hangsúlyozásával értelmezni a filmrészletet. A beszélgetések résztvevői mindannyian általában romaként azonosították magukat, de ennél a bejátszásnál többen is hangsúlyozták, hogy az ún. cigányvajda a saját környékéről, és nem általában a romákról beszélhet. Bagon is ellenálltak annak, hogy általában a romákról szóló szöveggént értelmezzék a nyilatkozatot:

„– Helyi problémáról beszélt szerintem, nem?

– Biztos, hogy helyi.

– Hát talán ott, ahol ők élnek. Erre biztos nem...

– Miskolc, vagy nem tudom mi.

– Hát arra nagy a bűnözés.

– (...) Ő csak annyit mondott, hogy azon a helyen azt tartják menőnek, aki a börtönből szabadul ki.

– Nem, a romákról beszélt.”

A miskolci fókuszcsoporthoz tartozó résztvevőinek azonban már eszük ágában sem volt magukra venni a bagiai által felvetett lehetőséget. Az elhatárolódás itt már nem települési, hanem személyes szintre került: „az ő fia ugyanolyan börtöntöltelékes volt. Ő szervezte [mármint a fiának] a szabadulóbulit. Ő egy kalap alá veszi az egészet, a saját rokonait, fiait. Ő az igazat mondja – magáról.”

Bűntudat, bűnbánat és csoportidentitás:

„És mit ér el vele? Semmit. Akkor is cigány maradsz, ha százszor is bocsánatot kérsz!”

A harmadik filmrészlet az uszakai roma lelkipásztor egy gesztusáról szól, aki bocsánatot kért „nemzete nevében a magyar nép ellen elkövetett bűnökért”. Ezek a szimbolikus gesztusok, bár erőteljes etnikai általánosításon és azon alapulnak, hogy vannak kollektív bűnök, mégis bevett formái az emlékezetpolitikának; a hasonló bocsánatkéréseknek komoly súlya van a magas rangú politikusok, választott képviselők esetében. Arra azonban mi magunk nem tudunk példát, hogy a hatalom nélküli, kirekesztett közösség tenne ilyen gesztust.

Az egyik Romaversitas csoportban ez az ellentmondás plasztikusan merült fel egy párbeszédben:

„– Hogy van ez, hogy minden cigány nevében bocsánatot kér? A nem cigány miért nem mondja ezt, hogy bocsánatot szeretnék kérni a nem cigányok nevében? Nehogy már én érezzem magam rosszul, (...) amikor nem csináltam semmit!

– A roma holokauszt miatt nem kért senki bocsánatot? Egyáltalán a holokauszt miatt a magyar társadalom nemhogy nem kért bocsánatot, de még csak el sem ismeri, hogy volt ilyen.”

(...) – Kiáll egy nem cigány a Papp László arénában és elmondja, hogy bocsánatot kérek a cigányságtól, mert nem kapnak elegendő fát télire? Hagytam, hogy megfagyjon? És ott vannak a rendőrök, bocsánat. Lelőtte azt a cigányt. Hátba lőtte vagy akármi. Ilyent csinálnak a magyarok? Nem.”

A dilemmát a csoportokban éppen az jelentette, hogy a kollektív büntetést és bűnhődést elutasították, miközben többen fontosnak tartották a szimbolikus gesztust. Ennek megfelelően voltak, akik a gesztus kollektív jellegét kifogásolták, mások azonban az egyoldalúságát.

A Romaversitas csoportokban végül a kollektív bűnösség elutasítása lett a domináns válasz:

„– Nem lehet ilyet csinálni. Én kiállok és én megmondom, hogy én ki vagyok. Én loptam, csaltam, hazudtam. (...)

„– Kérjen ő [bocsánatot]. Ha elkövetett valamit, kérjen bocsánatot attól, akitől elvett.

– Biztos volt benne valami jó szándék. (...) Biztos jó szándék vezérelte, de ezt nem gondolta végig.”

Egyik beszélgetőtársunk a csoportban fontos utalást tett arra, hogy az ilyen gesztusok nem idegenek a kereszténységtől, ám a többség számára ez nem volt kielégítő magyarázat:

„– Jézus egykor ezt csinálta. Megtette.

– Mindenki a saját nevében gyónjon. Senki ne gyónjon helyettem.”

Miskolcon a megértő értelmezésekkel indult a beszélgetés, de gyorsan felvetődött a kölcsönösség igénye. Ennek alátámasztására saját történeteket hoztak fel:

„– Hát igen, több ezer ember nevében kért bocsánatot. Mivel ő lelkipásztor volt, és a szívéből beszélt, mert nem bírt megnyugodni.

– És mit ér el vele? Semmit. Akkor is cigány maradsz, ha százszor is bocsánatot kérsz!

– Úgy 2009-től meg kéne visszafelé nézni, (...) amit a cigányok ellen tettek. (...) És akkor lehetne a bocsánatot visszafele mondani.”

Bagon az egyik résztvevő fontos adalékkal szolgált, ami részben feloldotta a kölcsönösség vs. kollektív bűnösség dilemmáját: „én akkor pont ott voltam a Sportarénába’, és ez ugyanúgy megtörtént a magyar részről is, az, hogy bocsánatot kértek a romáktól. (...) Azért, hogy előítéletesek voltak, meg ilyen hasonló dolgok.” A hozzászóló finom distinkciót tett a kollektív gesztusok és az egyéni bűnök között: „persze, ennek van egy másik oldala is, hogy én például, ha az utcában pofon vágok egy magyar gyereket, miért kérnek az én nevemben elnézést a parlamentben például. Hát most mi közük van hozzá. Én szerintem nem kellene, de más jelentősége van ennek. (...) Az üzenete az volt, hogy igen, mi sem vagyunk aranyba öntve, mi is hibázunk nagyon sokat, mi is ugyanúgy meglopjuk az embereket, megloptuk, de viszont ne erre nézzenek, nem minden ember egyforma, és akik idáig ezt tették, azok nevében bocsánatot kérünk, de igyekszünk mi is alkalmazkodni.”

A kollektív bűnösség felvetése olyan történeteket is mozgósított, amelyek azt mutatják, hogy a kollektív megbélyegzés folyamatos ellenállásra készítheti az embert. Az alábbi történet jól mutatja, hogyan kérdőjelezi meg egy fiatal azt, ahogy a romák kriminalizált bemutatása „evidenssé” teszi a bűnözés és az etnikai hovatarozás kapcsolatát:

„– Csak egy rövid sztorit még ehhez (...). Nem tudom, valami nagyon piti bűncselekmény, valami szabálysértés történt, a faluban csak arról beszéltek a magyarok. Hogy mit tettek a cigányok. (...) Előtte körülbelül pár hónappal egy magyar gyerek megölte a saját főnökét. Brutálisan. (...) Fel is darabolta a magyar gyerek a főnökét, nem tudom hány napig az autójában hordozta, csomagtartóba’, és érdekes, arról egy szó sem hangzott el. És ahogy beszélgettek itt a magyarok, hogy ilyenek a cigányok, ilyen lopósak. (...) És akkor mondom: ismer maga engem? Azt mondja: nem. Mondom: a nevémet tudja?

– Nem.

– Akkor engem miért sorol be azok közé?

– Hát mer’ a romák ilyenek.

– Mondom: maga meg egy gyilkos. Azt mondja: miért vagyok én gyilkos? Soha nem öltem meg senkit.

– Nem maga, hanem az egyik magyar gyerek, úgyhogy maga is gyilkos. És akkor így lesett, és nem is szólalt meg utána, csak így elment. Tehát, ha így lehetne minősíteni, mondom, akkor maga is egy gyilkos, hiába nem maga ölte meg, maga is bűnrészes. Maga is magyar, ezt a keresztet vigye ő is. (...) És sarkon fordult és elment. [Nagy egyetértés.] Ha valaki bemegy és lop egy csokit az üzletben, akkor már az egész telep lopott, az egész cigányság lopott. Nekem van nevem. A személyimbe is... állampolgári nevem van, nem az van beírva, hogy cigány.”

5. KONKLÚZIÓ

Kutatásunk bemutatta, hogy a – fókuszcsoportokban résztvevő – romák iskolázottságtól, társadalmi státusztól és lakóhelytől függetlenül élesen látják és beazonosítják azokat a mechanizmusokat, amelyeken keresztül a romák média-bemutatása megkonstruálja a „mi” és az „ők” kategóriáit, és ezáltal fel-, illetve újraépíti az etnikai alapú társadalmi különbségtételt, esetenként kirekesztést. Többségük nemcsak észleli ezeket a mechanizmusokat, de tovább gondolja annak következményét – nevezetesen azt, hogy az „ők”-ként és „mi”-ként értelmezett társadalmi csoportokra eltérő elvárások, normák vonatkoznak, ami aztán igazolja a két csoportra eltérően alkalmazott közpolitikai intézkedéseket. Ezeket saját életükből hozott tapasztalatokkal kötötték össze, illetve támasztották alá. Mind a négy csoport bőségesen hivatkozott azokra a képi és nyelvi eljárásokra, utalásokra, amelyek létrehozzák a „mi” és „ők” kategóriáit, valamint ezen eljárások változatosságára is rámutattak. Eredményeink egybecsengenek Stuart Hall (1977) elméletével, amely szerint a külső megítélés (ez esetben a médiakép) nem egyirányú módon formálja a kisebbségi identitást, hanem nagyon változatos stratégiákat mozgósít a kritikus értelmezések érdekében. Az elemzés során igyekeztünk azt a kreativitást is bemutatni, amit egy csoport tagjai annak érdekében mozgósítanak, hogy egy az adott csoporthoz tartozó személy bemutatását ne kelljen magukra is érteniük. Ezek – kicsit fennköltén fogalmazva – az önbecsülés megőrzésének stratégiái.

Kutatásunk bemutatta azt is, hogy általában nagyfokú tudatosság tapasztalható a megbélyegző médiaábrázolások kapcsán, azokban a közösségekben azonban, ahol civil segítség, jogsegély-szolgálat és közösségfejlesztés zajlik, ott ez hatványozottan érvényesül. A civilek jelenléte emeli a jogtudatosságot és a reflektálás képességét.

gét, még akkor is, ha egyébként aluliskolázott és nagy szegénységben élő közösségről is van szó. Láttuk, hogy a média nagyon fontos forrás, komoly tekintély e közösségekben; néha akár irreális elvárások tárgya. Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy milyen változatos megküzdési stratégiákat alkalmaznak e közösségek a lekezelő bemutatók kapcsán, hogy ezeket ne vonatkoztassák magukra. A változatos kivételképzéstől a lokális magyarázatokon át a megengedő, felmentő interpretációig számos formáját mutattuk be e stratégiáknak.

A médiát ugyanakkor korántsem tekintik egységesnek. Általában árnyalt mediaképről tanúskodtak a beszélgetések és arról, hogy határozott különbséget érzékelnek egyes médiumok között azok hitelessége és korrektsége kapcsán. Mindkét egyetemista csoportban, de a miskolci és bagi csoportban is felosztották a médiumokat aszerint, hogy mennyire megbízható az adott médium tartalma, illetve hogy mely médiumoktól várhatnak el korrekt tudósítást saját ügyeikről. Bagon azt is hangsúlyozták, hogy az számít, ha egy médium az emberre, és nem a cigányokra kíváncsi, miközben ellenpéldaként felidéztek olyan tapasztalatot is, amikor egy rendőrségi akció kapcsán a hatalom által konstruált általánosító, a cigányokat bűnözőnek tekintő cigányságképet szolgálta ki a média.

Jenkins (1997) gondolatmenetét követve jól látható, hogy a beszélgetések kirajzolják azokat a tekintélydiskurzusokat, illetve azok kritikáját, amelyeket a többségi hatalom különböző – többségi és kisebbségi – ágensei képviseltek. A fókuszcsoportok résztvevői iskolai végzettségtől, társadalmi, gazdasági státusztól és konfliktushelyzet jelenlététől, illetve hiányától függetlenül erőteljesen megkérdőjelezték azoknak a „roma vezetőknek” a tekintélyét, legitimitását, amelyeket a média „nevezett ki” roma képviselőnek. Az ilyen önjelölt, illetve a média számára „érdekes”, ám igen korlátozott legitimitással rendelkező roma „vezetők” (vajda, szakértő, lelkes) véleménye nem feltétlenül képviseli a sokszínű roma közösségek véleményét, és semmiképp sem azonosítható egyfajta „roma hangként”.

HIVATKOZÁSOK

- Barth, F. (1996) Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1.
- Barth, F. (1969) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Origins of Cultural Difference*. Boston: Little. Brown.
- Bernáth G. – Messing V. (1998) „...vágóképként, csak némában”. *Romák a magyarországi médiában* [„Only as cutaways, without a voice”. Roma in Hungarian media]. Budapest: NEKH. <http://mek.niif.hu/00100/00144/00144.pdf>
- Bernáth G. – Messing V. (2000) A magyarországi média és egy interetnikussá váló szociális konfliktus: a székesfehérvári gettóügy nyilvánossága a többségi és a roma médiában. In Horváth Á. – Landau E. – Szalai J. (szerk.) *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány/Új Mandátum Könyvkiadó.
- Bernáth G. – Messing V. (2001) Roma szappan-opera karakter a Barátok Közt-ben: Az első fecske. *Médiakutató*, 2, 12–25.
- Bernáth G. (2011) A roma médiagyakornoki program környezete: a tutorok és a gyakornokok körében készített interjúk. Az elemzés a Partners Hungary Alapítvány, a Roma Produkciós Iroda és a Roma Sajtóközpont közös projektjében (TAMOP 5.5.4 A-09/1-2009-0009) készült interjúk alapján készült.
- Bernáth G. – Messing V. (2012) Szélre tolvá [Pushed to the edge]. *Médiakutató*, 2, 18–28.
- Bernáth G. – Messing V. (2013) Pushed to the edge. Research Report on the Representation of Roma Communities in the Hungarian Majority Media 2011. Budapest: CPS http://cps.ceu.hu/sites/default/files/publications/cps-working-paper-pushed-to-the-edge-2013_0.pdf
- Csepeli Gy. – Simon D. (2004) Construction of Roma Identity in Eastern and Central Europe: Perception and Self-identification. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(1), 129–150. <http://dx.doi.org/10.1080/1369183032000170204>
- Devroe, I. (2004) ‘This is not who we are’: *Ethnic minority audiences and their perceptions of the media*. Conference Dialogue ‘Communication and Cultural Diversity’ (Barcelona, 24–27 May, 2004).
- Durst, J. (2011) “What Makes Us Gypsies, Who Knows...?!” Ethnicity and Reproduction. *Multi-disciplinary approaches to Romany studies*, 13–34.
- Fleck G. – Kőszegi E. – Szuhay P. (2009) A ‘vajdarendszer’ visszatérése. *Népszabadság*, 2009 november 25.
- Gilens, M. (1996) Race and poverty in America public misperceptions and the American news media. *Public Opinion Quarterly*, 60(4), 515–541. <https://doi.org/10.1086/297771>
- Gillespie, M. (1995) *Television, Ethnicity and Cultural Change*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203133996>
- Hall, S. (1977) *Culture, the media and the ideological effect*. Arnold.
- Hammer, F. (2006) *Közbeszéd és társadalmi igazságosság – A Fókusz szegénységábrázolásának értelmezése*. Budapest, Gondolat.
- Janky B. – Bakó B. – Szilágyi P. – Bognár A. (2014) Szegénykép, cigánykép és társadalompolitikai preferenciák. In Bogdán M. – Feischmidt M. – Guld Á. (2013) „Csak másban”. *Roma mediareprezentáció a magyar médiában*. Gondolat Kiadó.
- Jenkins, R. (1997) *Rethinking ethnicity: Arguments and explorations*. Sage.
- Kamalipour, Y. R. – Carilli, T. (eds.) (1998) *Cultural diversity and the US media*. SUNY Press.
- Kovalcsik K. – Réger Z. (1995) A tudomány mint naiv művészet. *Kritika*, 1995. február, 31–34.
- Lee, M. J. – Bichard, S. L. – Irey, M. S. – Walt, H. M. – Carlson, A. J. (2009) Television viewing and ethnic stereotypes: Do college students form stereotypical perceptions of ethnic groups as a result of heavy television consumption? *The Howard Journal of Communications*, 20(1), 95–110. <http://dx.doi.org/10.1080/10646170802665281>
- Simonovits, G. – Kézdi, G. (2016) Economic hardship triggers identification with disadvantaged minorities. *The Journal of Politics*, 78(3), 882–892. <https://doi.org/10.1086/685586>
- Síklaki I. (2012) A TV2 „Napló” c. műsorában 2012.01.08. napján 19.00 órai kezdettel sugárzott „Otthagytak” c. riportjának nézői fogadtatása. *Kutatási beszámoló*. Civil Média Alapítvány.
- Stewart, M. (2012) New Forms of Anti-Gypsy Politics: a Challenge for Europe. In Stewart, M. (ed.) *The Gypsy ‘Menace’: Populism and the New Anti-Gypsy Politics*. Hurst Publishers, London.
- Taylor, Ch. (1997) The politics of recognition. In Heble, A. – Palmateer Pennee, D. – Struthers, J.R. (eds.) *New Contexts of Canadian Criticism*. Ontario: Broadview Press, 98–132. [https://books.google.hu/books?hl=hu&lr=&id=hHdC2fcGu3wC&oi=fnd&pg=PA98&dq=Taylor,+Ch.++\(1997\)+The+politics+of+recognition.+New+contexts+of+Canadian+criticism&ots=sp9M9mUEQB&sig=Og1jyhBwo_jfiKmw5eh-D6IfvnA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hu/books?hl=hu&lr=&id=hHdC2fcGu3wC&oi=fnd&pg=PA98&dq=Taylor,+Ch.++(1997)+The+politics+of+recognition.+New+contexts+of+Canadian+criticism&ots=sp9M9mUEQB&sig=Og1jyhBwo_jfiKmw5eh-D6IfvnA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)
- Ross, K. (2001) White Media, Black Audience: Diversity an Dissonance on British Television. In Ross, K. – Playdon, P. (eds.) *Black Marks: Minority Ethnic audiences and Media*. Hampshire: Ashgate, 3–16.

- Rughiniş, C. (2011) Quantitative tales of ethnic differentiation: measuring and using Roma/Gypsy ethnicity in statistical analyses. *Ethnic and Racial Studies*, 34(4), 594–619. <http://dx.doi.org/10.1080/01419870.2010.514055>
- Tsagarousianou, R. (2001) Ethnic minority media audiences, community and identity: the case of London's South Asian and Greek-Cypriot Communities. In Ross, K. – Playdon, P. (eds.), *Black Marks: Minority Ethnic audiences and media*, 17–32. Aldershot: Ashgate.